

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

УДК 930.2:050

Наталія Руденко

●

ОБОРОНА БАТУРИНА НА СТОРІНКАХ РОСІЙСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ПЕРІОДИКИ (ПОЧАТОК ХХ ст.)

У статті розглянуто загальні тенденції, що побутували в дитячій періодиці на початку ХХ ст. Особлива увага звернена на нетипові для того часу інтерпретації подій та осіб доби гетьмана І.Мазепи у доробку І. Любич-Кошура.

Сьогодні в українській історичній науці існує величезна кількість різноманітних досліджень та студій, що присвячені подіям минулого часів гетьманування Івана Мазепи, життя гетьманської столиці Батурина, важливим аспектам стосунків українського гетьмана з російським царем Петром I та шведським королем Карлом XII. Більшість таких праць є виключно надбанням академічної наукової літератури, а загальні постулати відображені на сторінках навчальної літератури. Історіографія, що стосується подій та політичних явищ періоду початку XVIII ст., нараховує сотні наукових праць та публікацій.

З огляду на широкий спектр досліджуваної проблематики ми б хотіли звернутися ще до одного аспекту історичної літератури – її освітнього та виховного потенціалу.

Зважаючи на певні історичні колізії в житті українського народу, історіографія та її суспільний погляд були далеко неоднозначними щодо подій трьохсотрічної давності. Таке різномайття оцінок зберігалось в літературі фактично до кінця ХХ століття. У наданні категоричних інтерпретацій подій значну роль відіграла в першу чергу офіційна російська імперська історіографія, з часом більшість її постулатів плавно перекочувала і до радянської історіографії.

Крім різноманітних досліджень, що з'являлися повсякчас, особливо слід виокремити збірки та праці, підготовлені до ювілейних дат, зокрема перемоги в Полтавській битві армії Петра I. Перший столітній ювілей цієї події не мав великого резонансу, позаяк і розвиток книговидавництва не був надзвичайно розвиненим. А от підготовка до двохсотріччя вже мала свої особливості.

Особливий напрямок у виданні відповідної літератури склали книги для підростаючого покоління. Вже в другій половині XIX ст. у вітчизняній педагогіці стали відомі дослідження про вплив дитячих творів на розумовий розвиток дитини, а книга визнавалася “особливим педагогічним засобом у вихованні дітей”¹. Втім, ця теза є актуальною і для сьогоденного покоління. Книга у навчанні не втрачає своєї актуальності.

У XIX ст. існували лише поодинокі видання для дітей, зокрема “полезные книги”² про Петра та його армію³. Напередодні ж 1909 р. з'явилося друком багато творів, присвячених насамперед Полтавській баталії. Вони мали на перших сторінках пояснення на кшталт – “для младшего возраста”⁴, “для учащихся

© Руденко Наталія Миколаївна – кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту сходознавства ім. А.Кримського НАН України.

младшого віку”⁵, “для старшого віку”⁶, “читання для шкіл і народу”⁷. Така специфічна література була не випадковою. Вона була покликана до життя передовими для того часу педагогічними тенденціями та досвідом.

Виходячи з позицій методики виховання та навчання, література відповідного орієнтування мала цілком зрозуміле покладене на неї завдання: підвищення місця, ролі і значущості особи Петра I як правителя Російської держави. Крім того, твори мали уславити мужність російського солдата у боротьбі проти іноземних загарбників, виховати у дітей гордість за армію та військовий потенціал країни. Плеяда авторів педагогічної журналістики ще позаминулого століття вважала, що “все, що дорослий розповість дитині, що вона прочитає, залишиться у неї в пам’яті на все життя. Тому дитині слід читати тільки те, що є основою морального і розумового розвитку”⁸.

З розвитком педагогічного досвіду з’являються і відповідні книги, де публікувалася література, рекомендована для дитячого читання. Однією з таких була збірка “Иностранческая школа”⁹, де містився перелік оповідань, вміщених у періодичних дитячих виданнях з розподілом для окремих народів та народностей. До речі, єдиний примірник, який нам вдалося відшукати у фондах Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, на шифрі мав позначку “Фонд обмеженого користування”, залишену нам з радянського минулого. Під заголовком “Для нерусской народности” потрапляємо у цьому збірнику на списки прозових творів для українських дітей. Серед них містилася і вказівка на оповідання “За гетьмана! Історична повість часів Мазепи”¹⁰.

Його написав Іоасаф Аріанович Любич-Кошуров (1872 – 1937 рр.), автор багатьох дитячих оповідань, романів з історичної тематики. Особливістю його стилю була насамперед історична реконструкція подій та спрямованість написаного на дитячу аудиторію. Художній науково-популярний журнал для дітей “Путеводный огонек” (1904 – 1918 рр., Москва), на сторінках якого вийшло оповідання, містив багато різної пізнавальної інформації та літератури з доробків авторів різних народів. Серед інших дитячих часописів він вирізнявся ліберально-гуманістичними ідеями про “створення щастя людини в принципах, любові, праці і самопожертви для блага інших”.

Своєрідністю розповіді І.Любич-Кошурова є захоплення і позитивне змалювання образу Івана Мазепи. Він подає свою точку зору, що була прямо протилежною російській історіографії того часу (“Мазепа не користувався популярністю серед простонароддя на Україні – і навіть більше того: народ, український народ вважав його за зрадника, що зрадив Україну і продався московському цареві за почесті і гроші. О, коли б весь той народ, що так думав, та був в ту ніч в Батурині!..”). Перед нами постає зображення соціальних настроїв у колишній гетьманській столиці, реакція на промову гетьмана перед народом (“– Чуєте, що я вам сказав: Україна зробиться могилою, якщо ми тепер же не віддячимо москалям!..

І як тільки він скінчив, зразу всі – і ті, що стояли біля нього, і ті, що стояли оддалік, – повиймали з пахв шаблі... Залунали крики, грізні, несамовиті, неначе ворог був уже під мурами Батурина і дерся на стіни. Кожний хотів присунутись поближче до Гетьмана, протиснутися наперед...”).

Жителі міста виступають далі як активні захисники гетьманської резиденції (“Мазепа не встиг ще перебраться через Дніпро на польський бік, як вже Меншиков, з наказу царя, обложив Батурин і царським іменем вимагав одчинити браму Батурина... Але батуринці рішуче відмовились се зробити... На оборону столиці України озброїлись всі жителі Батурина”; “Перший штурм Батурина скінчився для Меншикова цілковитим неуспіхом. Так же неуспішно кінчилися і всі інші штурми. В обороні города брали участь не тільки реєстрові козаки, але й самі жителі”).

Неймовірно цікавим для маленького читача є опис підземного ходу (“... що на цвинтарі, під дзвіницею, ... веде із міста в поле”) та подвиг дівчини, дочки дякона

Йони Ганнусі, як автор її з любов'ю, називає (“Вона згадала, як учили її битись козаки, коли вона бувала з батьком на стігах, стала боком до москаля, і зі всієї сили вдарила москаля шаблею...”; “... лежачи в калюжі крові, з міцно стиснутою в руках загнutoю турецькою шаблею, вона шепотіла: “Мати моя рідна!.. Моя Україна!”).

Епілог оповідання такий же сумний, як і ті дні в історії нашого народу: “Загинув Батурина... Він загинув в димі і полум'ї, обороняючись до останньої краплі крові. Не багато батуринців спаслося. Москалі не помилували навіть жінок і дітей”.

Втім, з огляду на існуючу на сьогодні наукову літературу, стає зрозумілим, що автор не просто зміг художньо передати легенди та перекази з минулого Батурина, а й безпосередньо користувався творами відомих на той час істориків.

М.І. Костомаров у своїй монографії “Мазепа” яскраво описує відому в наш час легенду з часів оборони Батурина: “Залишився лише переказ, що коли в Батурині почули, що потаємний хід відкритий, туди поспішила жменька осаджених, очолюваних дияконом, з яким нерозлучно була його донька, дівчина. І батько, і дочка загинули у січі”¹¹. Схожу картину змальовує і М.Аркас¹², згадуючи в своїй роботі про диякона з дочкою. Переказ цієї легенди з минулого Батурина має місце в роботах багатьох істориків, переважно дорадянського періоду.

Так, автор виконав ще одну заповідь, що була покладена на дитячих письменників, згідно із завданнями, опублікованими ще у 1884 році у журналі “Семья і школа”, “показувати в художньому творі правду життя”¹³.

Цікавою рисою інших надрукованих публікацій є той момент, що поряд з патріотичним оповіданням, на сторінках цього ж номеру в рубриці “Історичні дрібниці” надруковані матеріали іншого змісту, замітки та нариси про Петра I¹⁴ анекдотичного характеру. В попередніх номерах були публікації “Полтавська битва”¹⁵ (автором також був Любич-Кошуров). Ця публікація є також не менш промовистою, вгадується і вже знайомий авторський стиль, а найважливіше – нетипові за часом оцінки подій, явищ та людей (“... буде не зайвим сказати декілька слів про минуле цього краю, що дав такого розумного і тонкого політика, яким був вірний союзник шведського короля, український гетьман Ян Мазепа”; “Але на Україні ніколи не помирала ідея своєї окремої від Москви і Польщі, держави... Відбиваючи у неї область за областю, Польща і Москва вводили в цих областях свої звичаї і порядки, обертали вільних людей на кріпосних...”; “Україна піднімалась декілька разів вся, як одна людина, на захист своїх прав і вольностей... Гетьмани, вибрані вільними голосами, зазвичай закінчували свої дні у варшавських тюрмах, або в Соловках і в Сибіру”). Письменник знову згадує працю відомого вченого та наведену ним легенду з історичного минулого Батурина (“У історика Костомарова ми знаходимо цікаву деталь взяття Батурина”). А політику царського уряду щодо України пояснює цілковито уподобаннями Петра: “Великий “преобразователь” Росії не міг терпіти у себе під боком країни, де народ сам обирав собі вождів і правителів...”. Поряд з повідомленням “Полтавські святкування” вміщені не менш саркастичні ремарки: “27 червня виповнилось 200 років з дня “преславной Полтавской виктории”¹⁶ (лапки в оригіналі тексту. – Н.Р.).

Цілком вірогідно, що саме через таку “насичену інформаційність” ця літературна спадщина І.А. Любич-Кошурова потрапила у забуття. І тоді як твори, що змальовували історичні події з минулого Росії (про боротьбу проти французької армії Наполеона, про життя Михайла Ломоносова), перевидавалися з часом, то, на жаль, такого не сталося з вищезгаданими публікаціями. Лише за гетьманського правління в Україні на дитяче оповідання про взяття Батурина було звернуто увагу. На нашу думку, це сталося завдяки його патріотичній спрямованості та гострій сюжетній лінії. Відомий дослідник старовини Василь Різниченко переклав оповідання І.А. Любич-Кошурова українською мовою. За часів Гетьманату у 1918 р. напередодні річниці Полтавської битви воно було надруковане у газеті “Селянське слово” під назвою “На стінах Батурина”¹⁷ (перекладач додав до нього епіграф з промови Івана Мазепи. – Авт.). А наступний номер газети був присвячений власне українському гетьману.

Актуальні проблеми патріотичного виховання можна довго вишукувати в спеціальній історичній літературі, але одне маленьке дитяче оповідання відобразило в собі не лише історичну правдивість, а й змогло своїм існуванням показати подвиг українського народу та стати зразком патріотичного та літературного ідеалу.

1. Гордій Н.М. Історичний погляд на дитячу літературу в педагогічній журналістиці другої половини XIX – початку XX століття // Вісник / Глухівський державний педагогічний університет. Серія: Педагогічні науки. – Глухів, 2003. – Вип. 3. – С. 18.
2. Тихомиров Е. Полтавський бой. Исторический очерк, сост. Е. Тихомировым. – М.: Изд. о-ва распространения полезных книг, 1881. – № 311. – 36 с.
3. Сенигов Иосиф. Как воевал Петр Великий со Шведами. – СПб.: Изд. ред. журн. “Детское чтение”, 1893. – 47 с.
4. Полтавский сборник. В память 200-летия Полтавской победы. Для младшего возраста. Изд. Упр-ния СПб., Учеб. Округа. – СПб.: Сенатская типография, 1909. – 234 с.
5. Бреев В.В. Двухсотлетие Полтавской победы (1709 – 1909). Очерк для учащихся младшего возраста. – [К., 1909]. – 31 с.
6. Полтавский сборник. В память 200-летия Полтавской победы: Для старшего возраста. – С.-П., 1909.
7. Тихомиров Д.И. Великая Северная война России со Швецией. (1700 – 1721 гг.). Чтение для школ и народа. – М.: Изд. ред. журн. “Юная Россия”, 1909. – 70 с. (Библиотека для семьи и школы).
8. Цит. за: Гордій Н.М. Історичний погляд... – С. 20.
9. “Инородческая школа” / Под общ. ред. Г.Г. Тумина, В.А. Зеленко. – Петроград: Изд. Н.П. Карбасникова, 1916. – 254 с.
10. Любич-Кошуров. За гетмана! Историческая повесть времен Мазепы. Любич-Кошуров. // Путеводный огонек. – Москва. – 1909. – № 17, 18.
11. Костомаров Н.И. Мазепа. – М.:Республика, 1992. – С.252.
12. Аркас М. Історія України-Русі. – СПб.: Друкарня «Общественная польза», 1908. – С. 287.
13. Цит. за: Гордій Н.М. Історичний погляд... – С. 20.
14. Царь Петр постов не соблюдает. Царя Петра шведы украли // Путеводный огонек. – 1909. – № 17.
15. И. Любич-Кошуров. Полтавская битва (По поводу двухсотлетия Полтавской битвы) // Путеводный огонек. – 1909. – № 12, 13.
16. Полтавские торжества // Путеводный огонек. – 1909. – № 14. – С. 442-443.
17. На стінах Батурина // Селянське слово. – 1918. – Київ. – № 2. – С. 2-3; № 3. – С. 2-3.

В статье рассмотрены общие тенденции, которые бытовали в детской периодике в начале XX ст. Особое внимание обращено на нетипичные для того времени интерпретации событий и лиц эпохи гетмана И.Мазепы в творчестве И. Любич-Кошурова.

The article discussed the general trends that pobutuvaly in children's periodicals in the early twentieth century. The article discussed the general trends that special attention toward the custom at that time the interpretation of events and persons day Hetman Ivan Mazepa in the development of Lyubich-Koshurova.

